

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Katedra divadelní vědy

Autor: Pavel Maršálek

Vedoucí práce: Mgr. Alena Sarkissian, Ph.D.

Ročníková práce

Procitnutí jara na německých jevištích
v českých zemích

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Písmo: Kurzíva, Čeština

nastavil formátování: Čeština

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem svoji ročníkovou práci vypracoval samostatně pod vedením vedoucí ročníkové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury.

nastavil formátování: Čeština

Poděkování

Srdečně děkuji své školitelce doktorce Aleně Sarkissian za všechny cenné rady ve směřování ročníkové práce. Dále chci poděkovat doktorovi Liboru Vodičkovi (Divadelní oddělení Národního muzea) za vstřícné poskytnutí divadelních cedulí k bádání, docentce Jochmannové (Moravské zemské muzeum, oddělení dějin divadla) za poskytnuté materiály k brněnským inscenacím a mému dědovi za podporu při studiu.

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Čeština

1. Úvod	5
2. Text <i>Procitnutí jara</i>	5
3. Světová premiéra hry (1906)	7
4. Wedekind v Českých zemích	8
5. Nové německé divadlo (Praha)	8
5.1. Hans Demetz a Kammerspiele	8
5.2. Procitnutí Kammerspiele (1918)	10
5.3. Demetzovo nové nastudování	13
5.4. Lieblova inscenace	14
6. Závěr	15

Změněn kód pole

1. Úvod	6
2. Text <i>Procitnutí jara</i>	6
3. Světová premiéra hry (1906)	8
4. Wedekind v Českých zemích	9
5. Nové německé divadlo (Praha)	10
5.1. Hans Demetz a Kammerspiele	10
5.2. Procitnutí Kammerspiele (1918)	11
5.3. Demetzovo nové nastudování (1924)	15
5.4. Lieblova inscenace (1928)	16
6. Závěr	17
Přehled německých inscenací <i>Procitnutí jara</i> na území Československa:	18
<u>Prameny a literatura</u>	19
<u>Prameny</u>	19
<u>Noviny</u> (Vybraná čísla)	19
<u>Archiválie</u>	19
<u>Jiné prameny</u>	19

Změněn kód pole

<u>Sekundární literatura</u>	20
<u>Wedekind a <i>Procitnutí jara</i></u>	20
<u>Expresionismus</u>	20
<u>Max Reinhardt</u>	21
<u>Pražské německé divadlo</u>	21
<u>Jiné</u>	21

Naformátováno: Obsah 1

1. Úvod

V této práci se budu věnovat pražským německojazyčným inscenacím dramatu *Procitnutí jara* (německy *Frühlings Erwachen*) od Franka Wedekinda. *Procitnutí jara* se hrálo i v jiných městech jako například v Brně, Ostravě, Litoměřicích a dalších. Pro účely této práce se omezím jen na pražské inscenace. Bohužel zde není~~Není zde bohužel~~¹ prostor se zabývat dalšími městy, zároveň jsou pražské prameny nejlépe přístupné, zatímco o některých inscenacích v jiných městech není známo prakticky nic. Německá činohra v českých zemích je málo probádaná oblast výzkumu české divadelní vědy. Důvodů je více. Jedním z nich je jazyková bariéra a další důvody jsou mnohdy spjaté s politickým vývojem českých zemí po 2. světové válce. Proto jsem se rozhodl trochu doplnit tyto mezery v poznání a propojit obory, které sdruženě studuji, tedy divadelní vědu a germanistiku. První premiéra *Procitnutí jara* v českých zemích proběhla v lednu 1911 v Ostravě, celých 10 let před první českojazyčnou premiérou. Poslední inscenace, o které budu psát, měla premiéru v květnu 1928 v Praze. Hlavní prameny mého výzkumu v této problematice jsou články pražských německých novin a divadelní cedule. Pátrání po dalších pramenech by vyžadovalo další průzkum, který by byl nad rámec časových možností při psaní ročníkové práce.

2. Text *Procitnutí jara*¹

Procitnutí jara je pro divadelní historii zajímavé už pro silné reakce, které dílo v prvních letech od vydání vyvolávalo.

„V prvních deseti letech po vydání bylo *Procitnutí jara* považováno za skandální hru par excellence. Zájem o ni vyvolala především její údajná neslušnost: mladiství masturbují, jednu o samotě na záchodě, pak ve skupinové soutěži, souloží se na seně, a ještě je vyobrazeno homoerotické sbližování se ve volné přírodě. To vše se jevilo tehdejšímu divadelnímu publiku za nepřipustné. Takto reagovala veřejná diskuse především na jedno

¹ Pracuji s vydáním hry v nakladatelství Reclam: WEDEKIND, Frank. *Frühlings Erwachen: eine Kindertragödie*. Universal-Bibliothek. Stuttgart: Reclam, 1971. ISBN 3-15-007951-9.

Hra byla doposud dvakrát přeložena do češtiny: WEDEKIND, Frank. *Procitnutí jara*. Překlad František Václav Krejčí. [s.l.]: Zátíší, knihy srdce i ducha, 1923.

WEDEKIND, Frank. *Probuzení jara*. Překlad Josef Balvín. 1. vyd. [s.l.]: Artur ISBN 978-80-87128-64-0.

z témat této mnohohrstevnaté hry, na prolomení tabu.“² Tento obsah a forma jeho provedení byly jedním ze tří důvodů dlouhodobého nedostatku zájmu o uvádění tohoto dramatu na jevišti. Dalším důvodem neuvádění byl dle Güntera Seehausa fakt, že dramatický personál této hry tvoří z velké části mladiství (sic). V této hře je také narušována jednotu času a mezi scénami dramatu dochází k neustálým změnám místa.³ Četné proměny prostředí prostředí předepsané v dramatu byly třetím důvodem, který odrazoval od inscenování *Procitnutí jara*.⁴

Problémy, na které Wedekind poukazuje, lze často propojit s mnohými problémy a motivy, jež považovali expresionisté za důležité. Proto si jej expresionistická generace tolik oblíbila a téma tragického zranění mladistvých je inspirovalo k napsání her, ve kterých jsou mladiství a jejich perspektiva středobodem děje.⁵ Ve hře autor prosazuje Nietzscheho filozofii vitalismu, v jejímž centru je opozice živého organismu a mrtvé hmoty (anorganického). V *Procitnutí jara* nejvíce živé reprezentuje ve více ohledech silný Melchior, vůči kterému je kontrastem chabý (a později mrtvý) Mořic (Konfrontace v závěrečné scéně dramatu výrazně podtrhuje tento kontrast). Dále jsou pro Nietzscheho vitalismus důležité pojmy: instinkt, pud, plodnost či růst. V Nietzscheho vitalismu je dominantní kritika života nebezpečné křesťanstvím ovlivněné morálky.⁶

Konflikt mezi dětmi a dospělými je zde podobný expresionistickému motivu konfliktů mezi syny a otci (např.: drama *Der Sohn* W. Hasenclevera).⁷ Nebo také kritizuje pokryteckou sexuální morálku. (Např.: expresionistické drama, původem brněnského Němce Ernsta Weisse, *Táňa*, ve kterém je titulní postavou prostitutka. O Ilse v *Procitnutí jara* je

² NEUBAUER, Martin. *Frank Wedekind: Frühlings Erwachen. Lektüreschlüssel für Schüler*. Vlastní překlad. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 2001. s. 5-6. ISBN 3-15-015308-5. Původní text: „In den ersten zehn Jahren nach seiner Veröffentlichung galt Frühlings Erwachen als das Skandalstück par excellence. Das Interesse entzündete sich hauptsächlich an der angeblichen Unsittlichkeit: onanierende Jugendliche, einmal solo auf dem Abort, dann gemeinschaftlich als Wettspiel, Beischlaf auf dem Heuboden und homoerotische Annäherungsversuche in freier Natur – das alles erschien einem zeitgenössischen Theaterpublikum wenig zumutbar. Damit reagierte die öffentliche Diskussion allerdings nur auf einen einzigen Aspekt des sonst so facettenreichen Dramas: den Bruch von Tabus.“

³ Op. cit., s. 26.

⁴ SEEHAUS, Günter. *Frank Wedekind und das Theater*. Mnichov: Laokoon-Verlag, 1964. s. 299.

⁵ WEDEKIND, Frank. *Frank Wedekind, Frühlings Erwachen*. Ed. Hans Wagener. 2000, Stuttgart: Reclam, 1980. 174 s. Reclams Universal-Bibliothek Erläuterungen und Dokumente. ISBN 978-3-15-008151-8.

⁶ ANZ, Thomas. *Literatur des Expressionismus*. Výmarn: J.B. Metzler Stuttgart, 2010. s. 53.

⁷ Op. cit., s. 80-81.

implikováno, že je prostitutkou, u postavy Táňy se jedná o naprosto explicitní informaci.⁸⁾⁹ Dále užíval zvířecí obrazy. Matka Vendulky dceři vysvětluje, že děti sestře přinesl čáp.¹⁰ Kontrastuje zajetí a volnost (např.: volná příroda s kontrastem nápravného zařízení a mnohé další). Vyzdvihuje způsob života lidí na okraji společnosti (hlavně u „modelky“ Ilse a Zakukleného pána)¹¹ atd.

3. Světová premiéra hry (1906)

Úspěšnost Reinhardtovy inscenace proslavila Wedekinda a byla důležitým milníkem vývoje expresionistického jevištního stylu uvádění her.¹²

Světová premiéra *Procitnutí jara* proběhla 20. listopadu 1906 v režii Maxe Reinhardta v Berlíně v *Kammerspiele*. Inscenace byla výjimečně povolena cenzurou na Reinhardtovu žádost, která formou dopisu obhajovala dramaturgický význam uvedení *Procitnutí jara*. Z původního textu byly vyškrtuty 3 scény, tj. monolog Jeníka Rilowa (II, 3), scéna v nápravném zařízení (III, 4) a scéna na vinici (III, 6). I poté bylo mnohými *Procitnutí jara* považováno za dílo pro jeviště obecně nevhodné. Očekávání od *Kammerspiele* byly odlišné, protože dílo připravila umělecká elita pro elitní publikum.¹³

Scénografii přesluněného jara (což zvyrazňovalo dětský svět hlavních postav), pokojů měšťáckého domova (které oproti volné jarní přírodě působily stísněně), plochého hřbitova a dalších lokací v této inscenaci připravil Karl Walser. Alexander Moissi hrál Mořice jako „strašpytla“, který si ale vyrýsoval vlastní osud sebevraždou.^{14, 15} Vendulku hrála Camilla

⁸ Drama přeložil do češtiny Jan Budňák. V knize: *Expresionistické drama z českých zemí*. Eds. Zuzana Augustová, Lenka Jungmannová, Aleš Merenus. Praha: Academia, 2020.

⁹ BIRRELL, Gordon. The Wollen-Sollen Equation in Wedekind's *Frühlings Erwachen*. *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory* 57, 1982, č. 3.

¹⁰ DEL CARO, Adrian. DEL CARO. The Beast, the Bad, and the Body: Moral Entanglement in Wedekind's „*Frühlings Erwachen*“. *Colloquia Germanica* 24, 1991, č. 1.

¹¹ BOROWITZ, Helen. Youth as Metaphor and Image in Wedekind, Kokoschka and Schiele. *Art Journal* 33, 1974, č. 3.

¹² STYAN, John Louis. Expressionist experiment. In *Max Reinhardt. Directors in Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. ISBN 0-521-29504-1.

¹³ SEEHAUS, Günter. *Frank Wedekind und das Theater*. Mnichov: Laokoon-Verlag, 1964. s. 299.

¹⁴ JACOBS, Monty. *Berliner Tageblatt* 23.11. 1906. s. 1-2.

¹⁵ KERR, Alfred. „*Frühlings Erwachen*“ In: *Mit Schleuder und Harfe*. Berlin: Henschelverlag, 1981

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Angličtina (Spojené království)

Eibenschütz, která vynikala v každé situaci, ve které se objevila, ať byla radostná, či vážná, což je hlavní pro naivní postavu, co postupně ztrácí iluze. Bernhardovi von Jacobi se podařilo ztvárnit mladou a vitální povahu Melchiora. Samotný Frank Wedekind v roli Zakukleného pána pochytil jeho tajemnou povahu, ale dle kritiky nedotáhl vyznění postavy do zdárného konce.^{16, 17} Inscenoval hru v upraveném, ale i tak pro širší publikum pobožujícím provedení.

nastavil formátování: Čeština

Již v květnu 1907 hostovalo *Deutsches Theater Berlin s Procitnutím jara* v Praze v *Hajnovce*.¹⁸ Hostování bylo úspěšné, i když neměli k dispozici původní dekorace k inscenaci.¹⁹ Dalším možným znakem úspěchu hostování Reinhardtova divadla, je fakt, že Alexander Moissi byl čestným členem Nového německého divadla. Jeho herecká kariéra započala pod vedením ředitele Nového německého divadla, Angela Neumanna.²⁰

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Čeština

4. Wedekind v Českých zemích

Wedekind se v následných letech stával jedním z nejuváděnějších německých žijících dramatiků své doby v německojazyčných oblastech.²¹ Na území Československa byly do roku 1933 Wedekindovy hry inscenovány v 12 německojazyčných inscenacích a v 7 inscenacích v překladu (Dle kulturní politiky nacistického Německa byl Wedekind rozvratný a dekadentní autor. Německá diaspora v Československu byla po roce 1933 pravděpodobně ovlivněna tímto faktorem ze zahraničí.). Čtenářský a řečnický spolek německých studentů v Praze (Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag) si v únoru roku 1912 pozval Wedekinda k veřejnému čtení. Čistý zisk 108 korun z proběhlé události překonal obvyklou výši výdělku z takových událostí.²²

¹⁶ Op. cit.

¹⁷ JACOBSON, Siegfried. Wedekind: Frühlings Erwachen. In *Max Reinhardt*. Berlin: Erich Reiß Verlag, 1910.

¹⁸ LUDVOVÁ, Jitka. Až k hořkému konci: Pražské německé divadlo 1845-1945. Praha: Institut umění - Divadelní ústav: Academia, 2012. s. 84. Historie. ISBN 978-80-7008-286-7, ISBN 978-80-200-2112-0.

¹⁹ SEEHAUS, Günter. *Frank Wedekind und das Theater*. Mnichov: Laokoon-Verlag, 1964. s. 300.

²⁰ *50 Jahre Neues deutsches Theater Prag*. Praha: Verlag der Blätter des Deutschen Theaters Prag, 1938.

²¹ SEEHAUS, Günter. *Frank Wedekind und das Theater*. Mnichov: Laokoon-Verlag, 1964.

²² ČERMÁK, Josef. Das Kultur- und Vereinsleben der Prager Studenten. Die Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag. *Brücken*. 8, 2001, č. 1-2, s. 128.

nastavil formátování: Čeština

5. Nové německé divadlo (Praha)

5.1. Hans Demetz a Kammerspiele

Prvně v Praze *Procitnutí jara* režíroval Hans Demetz (Viz kap. 5.2) Jako dramaturg, ale i jako režisér v Novém německém divadle (Původně se divadlo jmenovalo Královské německé zemské divadlo) v Praze už ve svých divadelních počátcích prosazoval expresionistické zaměření činohry. (Souběžně také uváděl expresionistickou operu v hudební části Nového německého divadla Alexander Zemlinsky.) Příkladem toho je světová premiéra Hasencleverova dramatu *Der Sohn* (30.9. 1916) v Novém německém divadle v Praze. Toto zaměření mělo tedy rozhodující význam pro celkový rozvoj expresionismu v divadle. Jedním z Demetzových prostředků byla jeho dramaturgická linie Kammerspiele (Komorní hry), jež byla inspirována modelem berlínských Kammerspiele Maxe Reinhardta. Ze současných německých expresionistických dramatiků uváděl nejen již zmíněného Hasenclevera, ale také Kaisera a Sternheima.²³ Adolf Scherl rozlišuje Demetzovo období působení v Novém německém divadle v Praze na 2 části:

„Předpřevratové období znamenalo tedy v pražském německém divadle – v činohře i v operě – vcelku jen přípravnou fázi vlastního expresionistického období, které tu spadá až do popřevratových let. (...) Prudký a všestranný rozvoj expresionistického divadla se podařilo Demetzovi realizovat na obou pražských německých jevištích až po válce. Nový ředitel Leopold Kramer jej zaměstnal nejen jako dramaturga, ale i jako režiséra a od 1920 i jako zástupce ředitele. Demetz ihned po uvolnění z armády obnovil program Komorních her, v jehož rámci se mu rychle podařilo dohonit, co bylo za války v této oblasti zameškáno. Zařadil dosud nehrané hry Wedekiny (*Schloss Wetterstein* 1920, *Tod und Teufel* 1920, cyklus Wedekindových her 1920) (...) Ten [Hans Demetz] mezitím v rámci komorních her započal s realizací expresionistického programu, v němž od zmíněných „předchůdců“ [režisérů G. W. Pabsta a L. Kramera] pokročil jednak k soustavnému zařazování expresionistických novinek, jednak však také k tomu odpovídající inscenační reformě.“²⁴

Demetzovy inscenace klasiky (např. Shakespearův *Večer tříkrálový*, 1919) byly také značně ovlivněné jeho příklonem k expresionismu.

²³ SCHERL, Adolf. Expresionistické divadlo na pražských německých a českých scénách 1914-1925. *Divadelní revue*. 11, 2000 č. 4.

²⁴ Op. cit.

„Tento úctyhodný rozběh Demetzových Komorních her bohužel na čas zastavil politováníhodný zábor Stavovského divadla 16. listopadu 1920. Další Demetzovy počiny v expresionistickém směru se pak odehrávaly na scéně Nového německého divadla, od ledna 1922 případně také na pobočné Kleine Bühne. (...) Byla to doba, kdy se v Německu začínaly již objevovat první úvahy o konci expresionismu. (...) Demetz se přesto snažil svůj expresionistický program dovést a dařilo se mu to nejen v dramaturgii novinkového programu, ale i v inscenaci starších textů, jak to dokazuje například jeho režie Büchnerovy *Dantonovy smrti* 2.10. 1923. (...) Demetzovo úsilí o prosazení expresionismu na divadelní jeviště bylo v Praze sledováno s velkými sympatiemi nejen německou, ale i českou divadelní kritikou.²⁵“

Od ledna 1926 působil Demetz jako ředitel spojených německých divadel v Brně.²⁶

5.2. Procitnutí v Kammerspiele (1918)

Necelé 2 měsíce před vznikem Československa, v neděli, 8.9. 1918 měla v rámci Kammerspiele Královského německého zemského divadla v Praze v budově Stavovského divadla premiéru *Procitnutí jara* pod vedením Hanse Demetze. V textu pro tuto inscenaci bylo velmi pravděpodobně vyškrtáno méně než například v dalších 2 pražských inscenacích, o kterých píšu v této práci. Další den proběhl v budově Nového německého divadla abonentní večer (Budova se nacházela tam, kde se dnes nachází budova Státní opery), ve kterém se hrál singspiel *Hannerl* (také známý pod jménem *Dreimäderlhaus II. Teil*).²⁷ Demetzovo *Procitnutí jara* se hrálo celkem sedmnáctkrát²⁸ (Ostatní inscenace pražských *Kammerspiele* dosáhly tehdy maximálně počtu 9 repríz, podle monografie *Až k hořkému konci*), což je jednou známkou větší úspěšnosti této inscenace (aspoň oproti ostatním inscenacím vzniklým v rámci pražských *Kammerspiele*).²⁹

²⁵ Op. cit.

²⁶ LUDVOVÁ, Jitka. DEMETZ Hans 1894–1981 [online]. [cit. 2.5. 2025] URL: https://biography.hiu.cas.cz/wiki/DEMETZ_Hans_1894%E2%80%931981.

²⁷ Divadelní cedule. Kammerspiele, Frühlings-Erwachen. Nachází se v divadelní sbírce Divadelního oddělení Národního muzea.

²⁸ Tato statistika uvedení je napsána v příloze monografie *Frank Wedekind und das Theater*. V monografii *Až k hořkému konci* je uvedeno jen 13 uvedení.

²⁹ LUDVOVÁ, Jitka. *Až k hořkému konci: Pražské německé divadlo 1845-1945*. Praha: Institut umění - Divadelní ústav: Academia. s. 265-266. Historie. ISBN 978-80-7008-286-7, ISBN 978-80-200-2112-0.

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Čeština

Možná se hrála i během Wedekindovského cyklu (9. 6.– 24. 6. 1920, protože *Procitnutí jara* uvedli hned první den jako jednu z 8 Wedekindových her v programu cyklu, není jisté, v jaké herecké sestavě, proto je nejasné, jestli je to ještě ta samá inscenace. Dále se hrály hry: *Komorní pěvci*, *Smrt a ďábel* také známé pod jménem *Tanec smrti*, *Nápoj lásky*, *Hudba*, *Duch země*, *Pandořina skříňka* a *Zámek Wetterstein*).³⁰ Poslední případ, kdy se inscenace určitě hrála, byl 7. října 1920 ve Stavovském divadle.

O premiéře psal (v pondělí 9. září 1918) v pražském německém deníku *Prager Abendblatt* divadelní referent. Bohužel je větší část textu divadelní sekce věnována opeře, která měla v sobotu premiéru. (Asi se věnoval více opeře, protože byla tehdy na jevištích žhavější novinkou.) Ale v krátkém odstavci referent o představení píše:

„Mladý potomek našeho hereckého beranidla, které bylo včera vážně a důkladně vedeno mladým dramaturgem [Hansem] Demetzem. Prokázala se jeho umělecká a porozuměním vyspělá povaha na interpretaci Wedekindovy otřásající dětské tragédie. Plnohodnotnému večeru může být prominut nedostatek prostoru, protože se jedná o první den [inscenace]. (...) prozatím je hodno zdůraznit výjimečně stylizované výkony pána Soltau [Mořic] a pana Zeislera [Melchior] a slečna Bogs [Vendulka] dojemně vykreslila dětskou trpělivku skrze jemnost. Publikum zaplnilo sál do posledního koutu, ale neukázalo ve všech svých částech zralost pochopení [díla].“³¹

V deníku *Bohemia* je Mořic (Otto Soltau) této inscenace popsán jako “churavě, až přílišně radostný”. Referent *Bohemia* uvádí, že Alfred Zeisler přesvědčivě ztvárnil Melchiora, ale vyčítal mu určitou křečovitou hraní. Za nejsilnější herecký výkon inscenace byl považován výkon Sonjy Bogs v roli Vendulky.³²

³⁰ LUDVOVÁ, Jitka. *Až k hořkému konci: Pražské německé divadlo 1845-1945*. Praha: Institut umění - Divadelní ústav: Academia. CD příloha. Historie. ISBN 978-80-7008-286-7, ISBN 978-80-200-2112-0.

³¹ *Prager Abendblatt* 9.9. 1918. s. 3. Vlastní překlad. Původní text: „Der jugendliche Nachwuchs unseres Schauspieler-Rammes hat gestern - ernsthaft und gründlich geleitet von dem gleichfalls jungen Dramaturgen Demetz – seine künstlerische und Verstandesreife an der Wiedergabe von Wedekinds erschütternder Kindertragödie „Frühlingserwachen“ erwiesen. Auf Einzelheiten des wertvollen Abends kann Raummangels wegen erst morgen eingegangen werden. Einstweilen sei dem genaueren Bericht die Hervorhebung der außerordentlich stilisierten Darbietungen der Herren Soltau und Zeisler und der rührenden Zeichnung der kindlichen Dulderin durch die Zartheit des Frl. Bogs vorausgesandt. Das Publikum füllte das Haus bis ins letzte Winkelchen, zeigte aber nicht in allen seinen Schichten die Reife der Aufnahmefähigkeit.“

³² ST[RÖBBEL], A[ugust]. *Deutsche Zeitung Bohemia* 10.9. 1918, ranní vydání. s. 7.

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Němčina (Německo)

V obou referátech je vypíchnut herecký výkon herečky Pauly Thetter v roli Melchiorovy matky (Paní Gaborová). Zmiňují její provedení scény psaní dopisu (který adresovala Melchiorova matka Mořicovi). Paula Thetter byla jednou Demetzova minisouboru herců zainteresovaných vývoji divadelního expresionismu.³³ Melchiorova otec si zahrál ve všech 3 pražských inscenacích (Demetzovo nové nastudování, viz kap. 5.3 a Lieblová režie, kap. 5.4) herec (a také později div. režisér) Roman Reinhardt (není příbuzný Maxe Reinhardta).

Lze usoudit, že zájem o *Procitnutí jara* byl veliký, ale ne všechny části publika byly spokojeny s jevištním dílem/tématem zobrazovaném na jevišti. Další den je v rozsáhlejším referátu pro *Prager Abendblatt* popsáno jevištní řešení rychle se měnících scén takto:

„Naše představení Kammerspiele má podobu knihy. Každá kapitola, respektive každá scéna, má podobu knihy. Dostává svůj titul, který je na oponě zanesen tmavými písmeny, tak je oznámeno umístění dalšího děje. A samotné umístění dalšího děje se jeví být vtěsnané vtěsnané do přímočarého rámcování, které chce, aby jednoduché mohlo působit jednoduše a umožňuje rychlou změnu obrazů.“³⁴

Autor tohoto referátu se snažil čtenářům přiblížit scénografii této inscenace. Titulky (v tomto případě na oponě) v divadle nebyly tehdy dostatečně známé pro čtenáře (ale v němém filmu jim byly známé), aby referent mohl jednoduše psát o titulcích, proto užívá neobratné přípodobnění ke knize rozdělené na kapitoly. Tmavá písmena (tedy titulky) na oponě uvádí, kde se nachází další scéna inscenace. Referent *Prager Abendblattu* si myslí, že přímočarým rámcováním se nemusí scény ztvárňovat složitou formou, ale mohou být ztvárněny jednodušší a časově efektivní formou, než kdyby se scény uváděly bez titulků. V této inscenaci titulky určitě nepůsobí velmi cize, jinak by titulky byly také třeba v referátu pro deník *Bohemia* zmíněny negativně. Jedná se o efektivní provedení rychlých změn scén pomrkávající k divadelnosti Demetzova představení.

V referátu deníku *Bohemia* (, který vyšel 10.9. 1918) je premiéra popsána jako “velmi dobře vydařená režie Hanse Demetze”, “úsporně charakteristická inscenace” se “správně

nastavil formátování: Čeština, vzorek: Žádný (Pozadí)

nastavil formátování: Čeština, vzorek: Žádný

nastavil formátování: Čeština, vzorek: Žádný

nastavil formátování: Čeština, vzorek: Žádný

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Čeština, vzorek: Žádný

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Čeština, vzorek: Žádný

nastavil formátování: Čeština, vzorek: Žádný

nastavil formátování: Čeština, vzorek: Žádný

nastavil formátování: Čeština, vzorek: Žádný

nastavil formátování: Čeština, vzorek: Žádný

nastavil formátování: Čeština, vzorek: Žádný

nastavil formátování: Čeština, vzorek: Žádný

nastavil formátování: Čeština, vzorek: Žádný

nastavil formátování: Čeština

³³ SCHERL, Adolf. Op. cit. s. 39

³⁴ *Prager Abendblatt* 9.9. 1918. s. 4. Vlastní překlad. Původní text: Unsere Kammerspiele Aufführung hat die Form eines Buches Jedes Kapitel, beziehungsweise jede scene erhält ihren Titel, der auf dem Vorhang in dunkeln Buchstaben die Örtlichkeit des nächsten Geschehens ankündigt. Und die Örtlichkeit selbst erscheint eingezwängt geradliniger Umrahmung, will Einfaches einfach wirken lassen und der raschen Bildwechsel ermöglichen.

vypočítavými náznaky osvětlení”.³⁵ Pravděpodobně tím referent myslí, že kužely světla/světla v této inscenaci byly soustředěny jen na část jeviště a tím vznikl silný kontrast mezi tmou obklopující prostor kolem světelným kuželem osvětlené části jeviště. Mohlo se jednat o scény se zjednodušenými scénografickými znaky, což bylo typické pro expresionistický jevištní prostor.³⁶

Nevím, jestli se dochovala režijní kniha této inscenace, ale je možné předpokládat, že některé scény/a vyškrtnuté v Reinhardtově verzi mohly v této verzi *Procitnutí jara* zůstat. Postava Jeníka Rilowa nebyla vyškrtnuta z Demetzovy inscenace (z roku 1918), kde naopak v jiných inscenacích byl úplně vyškrtnut, protože je ve 2 (Jeníkův monolog a vinice) ze 3 scén jež v mnohých úpravách (inspirovaných světovou premiérou, viz Kap.3) chybí. První z Jeníkových problematických scén (tím, že byla pro cenzuru a publikum nepřijatelná na jevišti) je scéna, ve které masturbuje na záchodě. V druhé problematické scéně je vyobrazen homoerotický vztah postav Jeníka a Arnošta. Zákonem byla homosexualita tehdy v Rakousku-Uhersku kriminalizovaná, což vedlo k státní perzekuci homosexuality.³⁷ Jeník Rilow (Hänschen Rilow) je na divadelní ceduli inscenace³⁸ zahrnut mezi školačky Theu a Martu. Jméno Hänschen má v němčině střední gramatický rod. Jeníka hrála herečka Elise Pally. Je těžké ze mně dostupných materiálů spolehlivě rekonstruovat gender postavy Jeníka v první Demetzově inscenaci. Je možné, že se Demetz rozhodl změnit Jeníkovu roli v inscenaci v ženskou roli (praxe dnes známá pod anglickým termínem “gender bending”) a obsadil do role proto herečku. Tato změna by z homoerotické scény na vinici udělala heteroerotickou scénu, ze které by následně už cenzura neměla mít problém. Scéna masturbace, musela být pravděpodobně tak či tak vyškrtnuta.

³⁵ STRÖBBEL, August. Op. cit.

³⁶KÖHLER, Gerald. Zur Raum wird hier der Schmerz, Das expressionistische Theater als Gesamtkunstwerk. In: *Gesamtkunstwerk Expressionismus: Kunst, Film, Literatur, Theater, Tanz und Architektur 1905-1925: eine Ausstellung in Zusammenarbeit mit dem Deutschen Filmmuseum, Frankfurt a.M.* Ostfildern: Hatje Cantz, 2010.

³⁷ MAKO, Michal. Kriminalizácia homosexuality v Československu (1918-1938) - nástupníkom štátu Rakúsko-Uhorska : zmeny, vplyvy, paralely. *Studia historica Brunensia*, 65 2018, č. 2, s. 71-83.

³⁸ Divadelní cedule. Kammerspiele, Frühlings-Erwachen. Nachází se v divadelní sbírce Divadelního oddělení Národního muzea.

5.3. Demetzovo nové nastudování (1924)

Nové nastudování *Procitnutí jara* vznikalo v už přes 5 let existujícím Československu. K inscenaci došlo za působení nového ředitele Nového německého divadla. Shodou okolností se nový ředitel Leopold Kramer stal ředitelem 3 dny po vzniku nové republiky. V dramaturgii divadla se přicházející ředitel silně spoléhal na pokračujícího dramaturga Hanse Demetze. O hektickém působení divadla v nové republice píše Jitka Ludvová:

„V první Kramerově sezóně bylo nastudováno či přestudováno s novými herci téměř osmdesát her, na čemž se podílelo sedm režisérů (Demetz v této době nastudoval či přestudoval dvacet titulů, Kramer šestnáct). V dalších sezónách se tempo poněkud zvolnilo, ale šest až sedm režisérů mělo stále za úkol připravit přibližně padesát titulů. (...) Největší zátěž nesl Hans Demetz, dramaturg a nehrající režisér, který během devíti ředitelských let Leopolda Kramera připravil více než 65 inscenací.”³⁹

Poválečná situace znamenala pro německou menšinu nové příležitosti, ale samozřejmě také různá úskalí.

Nové nastudování *Procitnutí jara* bylo znovu v režii Hanse Demetze, tentokrát s novou hereckou sestavou a v jiné budově, totiž na Malé scéně (Kleine Bühne, nacházela se na Havlíčkově náměstí 28). Tentokrát asi Demetz provedl více škrtů, aby příprava inscenace s herci nebyla tak časově náročná. Postava Jeníka, zde byla úplně vyškrtuta. Další den bylo na Malé scéně představení *Kalhot (Die Hose)*, komedie Karla Sternheima) Spolku bankovních spořitelních úředníků (Verband der Bank- und Sparkassenbeamten).⁴⁰

Referent deníku *Prager Presse* otevírá svůj referát k premiéře nového nastudování moralizujícími slovy:

„Toto otřásající dílo má v dnešní době absolutní pohlavní anarchie hlubší dopad než kdykoli předtím. (...) Představení na Malé scéně pod přepečlivým vedením Hanse Demetze i přes

³⁹ LUDVOVÁ, Jitka. *Až k hořkému konci: Pražské německé divadlo 1845-1945*. Praha: Institut umění - Divadelní ústav: Academia, 2012. s. 364. Historie. ISBN 978-80-7008-286-7, ISBN 978-80-200-2112-0.

⁴⁰ Divadelní cedule. Kleine Bühne, Neu einstudiert: Frühlings-Erwachen. Nachází se v divadelní sbírce Divadelního oddělení Národního muzea.

zjevné inscenační potíže, které závisely s premiérovými kolizemi, dalo v platnost bytosné básnictví dost silně, že se neúčast velké části publika v Kleine Bühne jevila neodpuštělně.“⁴¹

Toto nové nastudování mělo pravděpodobně vlažné reakce. Možným důvodem nezájmu je, že část publika Nového německého divadla měla už zkušenost s prvním nastudováním Demetze (nebo i s českou premiérou z roku 1922 ve Stavovském divadle v režii Karla Dostala). A proto se asi titul už nejevil jako pikantní. Ale určitě platily výjimky jako u citovaného moralizujícího referenta, do jehož psaní se propsaly jeho konzervativní postoje v otázkách sexuální morálky. Kromě informací k herectví se mi nepodařilo nalézt prakticky žádné další užitečné informace. Herci Melchiora (Bernhard Beith) byl vytýkán až moc Alexandrem Moissim inspirovaný herecký styl (Moissi hrál ve světové premiéře *Procitnutí jara* Mořice, referenti se museli odkazovat na Moissiho herectví celkově.).

5.4. Lieblova inscenace (1928)

K další inscenaci *Procitnutí jara* došlo již za působení dalšího ředitele. K vztahům ředitele Roberta Volknera a režiséra Max Liebla uvádí Jitka Ludvová: „Mimořádně platným členem souboru byl Max Liebl^{AX-LIEBL}, který se nyní stal Volknerovou pravou rukou, v roce 1928 i vrchním režisérem a skutečnou hlavou pražské německé scény. Režíroval činohry všech typů (v sezóně 1927/28 více než dvacet her) a dokázal dobře pracovat s herci.“⁴²

Lieblova režie *Procitnutí jara* měla premiéru na Malé scéně. Z divadelní cedule této inscenace je zřejmé, že hlavním lákadlem byla hostující herečka Paula Wessely,⁴³ známá jako hvězda vídeňského Burgtheateru.⁴⁴ Liebl mohl převzít Reinhardtovu úpravu textu nebo užít druhou úpravu Hanse Demetze. Také zde byla vyškrtuta postava Jeníka Rilowa.

nastavil formátování: Čeština

⁴¹ *Prager Presse* 4.10. 1924. s. 8. Vlastní překlad. Původní text: „Tiefer denn je zuvor wirkt dieses erschütternde Werk in unseren Tagen, die im Zeichen der absoluten Geschlechtsanarchie stehen. (...) Die Aufführung in der Kleinen Bühne unter der beflissenen Spielleitung von Hans Demetz brachte trotz offenbarer Inszenierungsschwierigkeiten, die offenbar mit Premierekollisionen zusammenhängen, das Wesentliche der Dichtung stark genug zur Geltung, um das Fernbleibeneines Großteils des Publikums der Kleinen Bühne unverzeihlich erscheinen zu lassen.“

⁴² LUDVOVÁ, Jitka. Op. cit. s. 434.

⁴³ Divadelní cedule. Kleine Bühne, Gastspiel Paula Wessely, Frühlings-Erwachen. Nachází se v divadelní sbírce Divadelního oddělení Národního muzea.

⁴⁴ LUDVOVÁ, Jitka. Op. cit. s. 442.

nastavil formátování: Němčina (Německo)

nastavil formátování: Angličtina (Spojené království)

Ludwig Winder pro deník *Bohemia* začíná svůj referát o *Procitnutí jara* tvrzením o stále aktuálnosti Wedekindova dramatu: „Také po steglitzském procesu⁴⁵ nepůsobí Wedekindova hra ani trochu zastarale. Dramatický expresionismus, za jehož otce byl básník „Probuzení jara“ považován, je mrtvý, ale Wedekind[ovo dílo] žije, Vendulka Bergmannová a Mořic Stiefel a Melchior jsou živí a zdraví a dnes je můžeme označit za nesmrtelné postavy německého dramatu.“⁴⁶

Podobného závěru o aktuálnosti Wedekindova díla se také dobral Max Brod, který o inscenaci referoval pro deník *Prager Tagblatt*.⁴⁷

Brod dále píše, že Paule Wessely role Vendulky vybočovala z jejího hracího okruhu, ale že se jí o to víc podařilo nakombinovat líbivost, pikantnost a přímočarost postavy. Publikum, které pro herečku Wessely zaplnilo sál muselo být spokojené, protože předčila všechna očekávání.

Divadelní kancelář (Theaterkanzlei) v *Prager Tagblattu* píše, že Paula Wessely pro veliký zájem zůstane v Praze ještě na další 2 představení *Procitnutí jara*.⁴⁸

6. Závěr

První inscenace *Procitnutí jara* v režii Hanse Demetze (1918) byla ještě srovnávána s hostováním Kammertheater Maxe Reinhardta (, ale ve svém referátu se o hostování zmínil jen 1 referent deníku *Prager Tagblatt*). Demetzovi se výběrem tohoto dramatu a jeho expresionistickým uměleckým zpracováním podařilo vyhmátnout zájem o tehdy ještě celkem skandální hru, která tolik ovlivnila expresionisty. Ještě k tomu Demetz kreativně pozměnil postavu Jeníka, aby byla přijatelnější pro cenzuru a publikum. Další pražské inscenace se už nemusely popasovat s odkazem Reinhardtova *Procitnutí jara*. V roce 1924 v Demetzově

⁴⁵ Zde se odkazuje k velmi medializovanému soudnímu případu dětské tragédie z berlínské čtvrti Steglitz, který mnohým připomínal *Procitnutí jara*.

⁴⁶ W[INDER], L[udwig]. Deutsche Zeitung Bohemia 9.5.1928. Vlastní překlad. Původní text: „Auch nach dem Steglitzer Prozeß wirkt Wedekinds Stück nicht im geringsten antiquiert. Der dramatische Expressionismus, als dessen Vater der Dichter von „Frühlings Erwachen“ galt, ist tot, Wedekind aber lebt, es leben Wendla Bergmann und Moritz Stiefel und Melchior und man kann sie Heute wohl schon unvergängliche Gestalten des Deutschen Dramas nennen.“

⁴⁷ B[ROD], M[ax]. *Prager Tagblatt* 9.5. 1928.

⁴⁸ *Prager Tagblatt* 9.5. 1928.

nastavil formátování: Písmo: Kurzíva, Čeština

nastavil formátování: Písmo: Kurzíva, Čeština

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Němčina (Německo)

novém více seškrtaném nastudování mělo už *Procitnutí jara* menší dosah. Buď už hra nepůsobila skandálně nebo mělo publikum ještě zažité Demetzovo dřívější nastudování. Lieblova režie *Procitnutí jara* z roku 1928 úspěšně nahnala publikum na hostující herečku Paulu Wessely a dle kritiky se ukázal Wedekindův dramatický text jako ještě velmi životný v postexpresionistickém období německojazyčné kultury, které mělo už expresionismu dost.

nastavil formátování: Písmo: 12 b., Kurzíva, Čeština

Původně jsem měl v plánu v této práci také zahrnout brněnské inscenace *Procitnutí jara*, pro ty bohužel už nezbyl prostor. Zároveň by také bylo zajímavé zjistit jaké vztahy měly české inscenace *Procitnutí jara* k jejich německým protějškům. Určitě by bylo přínosné prozkoumat tyto vztahy k inscenacím Karla Dostala i Emila Františka Buriana. O českých inscenacích *Procitnutí jara* naštěstí na rozdíl od německých už víme více. Například *Procitnutí jara* v režii E. F. Buriana⁴⁹ je známo pro českou divadelní vědu jako první inscenace s užitím techniky Theatergraphu⁵⁰.

Procitnutí jara není jediné drama Franka Wedekinda, které bylo důležité pro české a německé jeviště (ale nejvýznamnější z nich ano). Určitě by bylo přínosné podobně prozkoumat vliv dalších jeho dram. Také osobnost Hanse Demetze si zaslouží více pozornosti v budoucích výzkumech.

Přehled německých inscenací *Procitnutí jara* na území Československa:

Pr.: 5.1. 1911 v Ostravě, zbytek informací k inscenaci je neznámý

nastavil formátování: Písmo: 20 b., Barva podtržení: Vlastní barva(RGB(15;71;97)), Čeština

Pr.: 14.4. 1912, Brněnské městské divadlo, režie: Otto Teller

nastavil formátování: Čeština

Pr.: 1913, Litoměřice, zbytek informací k inscenaci je mi neznámý

Pr.: 8.9. 1918, Královské zemské německé divadlo v Praze, režie: Hans Demetz

nastavil formátování: Čeština

Pr.: 10.11. 1918, Ústí nad Labem, zbytek informací k inscenaci je mi neznámý

Pr.: 2.10. 1924, Nové německé divadlo v Praze, režie: Hans Demetz

nastavil formátování: Čeština

⁴⁹ Viz ZUZANA, Augustová. Emil František Burian: *Procitnutí jara* v D 36. *Slovenské divadlo*, 72, 2024. č.1; s. 58-73.

nastavil formátování: Čeština

⁵⁰ Viz SRBA, Bořivoj. Vynález zobrazovacího systému „Theatergraphu“. In: *Řeči světa: princip světelného divadla v inscenační tvorbě Emila Františka Buriana*. Brno: Janáčková akademie múzických umění, 2004. ISBN 80-85429-98-5.

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Čeština

Pr.: 25.2. 1928, Německý dům v Brně, režie: Hans Demetz

nastavil formátování: Čeština

Pr.: 10.5. 1928, Nové německé divadlo v Praze, režie: Max Liebl

nastavil formátování: Čeština

Pr.: Únor 1930, Cheb, zbytek informací k inscenaci je mi neznámý

Pr.: 12.5. 1934, Teplice, zbytek informací k inscenaci je mi neznámý

nastavil formátování: Standardní písmo odstavce, Čeština

Prameny a literatura

Prameny

nastavil formátování: Podtržení, Čeština

Noviny (Vybraná čísla)

nastavil formátování: Písmo: 20 b., Podtržení, Barva podtržení: Vlastní barva(RGB(15;71;97)), Čeština

Berliner Tageblatt

nastavil formátování: Podtržení, Čeština

Deutsche Zeitung Bohemia

Der Humorist

Prager Abendblatt

Prager Presse

Prager Tagblatt

Selbstwehr

Archiválie

Divadelní cedule. Kammerspiele, Frühlings-Erwachen. Nachází se v divadelní sbírce Divadelního oddělení Národního muzea.

Divadelní cedule. Kleine Bühne, Neu einstudiert: Frühlings-Erwachen. Nachází se v divadelní sbírce Divadelního oddělení Národního muzea.

Divadelní cedule. Kleine Bühne, Gastspiel Paula Wessely, Frühlings-Erwachen. Nachází se v divadelní sbírce Divadelního oddělení Národního muzea.

Theaterchronik (záznam z roku 1912). Nachází se ve fondu Oddělení dějin divadla Moravského zemského muzea.

Jiné prameny

50 Jahre Neues Deutsches Theater in Prag, Beiträge zum Jubiläum: 1888 – 1938. Praha: Verlag der Blätter des Deutschen Theaters Prag, 1938.

DEMETZ, Hans. *Die Geschichte des Prager deutschen Theaters*. Praha: Divadelní ústav, 1974. (Dostupné jen v knihovně Divadelním ústavu)

DEMETZ, Hans. Meine persönlichen Beziehungen und Erinnerungen an den Prager deutschen Dichterkreis. In: *Weltfreunde, Konferenz über die Prager deutsche Literatur*. Praha: Nakladatelství Akademie věd Československé republiky, 1967.

DEMETZ, Peter. *Praha ohrožená 1939-1945*. Praha: Mladá fronta, 2010.

WEDEKIND, Frank. *Frühlings Erwachen: eine Kindertragödie*. Universal-Bibliothek. Stuttgart: Reclam, 1971. ISBN 3-15-007951-9.

WEDEKIND, Frank. *Procitnutí jara*. Překlad František Václav Krejčí. [s.l.]: Zátíší, knihy srdce i ducha, 1923.

Sekundární literatura

Wedekind a Procitnutí jara

BIRRELL, Gordon. The Wollen-Sollen Equation in Wedekind's Frühlings Erwachen. *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory* 57, 1982, č. 3.

BOROWITZ, Helen. Youth as Metaphor and Image in Wedekind, Kokoschka and Schiele. *Art Journal* 33, 1974, č. 3.

DEL CARO, Adrian. DEL CARO. The Beast, the Bad, and the Body: Moral Entanglement in Wedekind's „Frühlings Erwachen“. *Colloquia Germanica* 24, 1991, č. 1.

NEUBAUER, Martin. Frank Wedekind: Frühlings Erwachen. Lektüreschlüssel für Schüler.

PICKERODT, Gerhart. *Frank Wedekind Frühlings Erwachen, Grundlagen und Gedanken zum Verständnis des Dramas*. Frankfurt nad Mohanem: Verlag Moritz Diesterweg.

SEEHAUS, Günter. *Frank Wedekind und das Theater*. Mnichov: Laokoon-Verlag, 1964.

WEDEKIND, Frank. Frank Wedekind, Frühlings Erwachen. Ed. Hans Wagener. 2000, Stuttgart: Reclam, 1980. 174 s. Reclams Universal-Bibliothek Erläuterungen und Dokumente. ISBN 978-3-15-008151-8.

Expresionismus

ANZ, Thomas. *Literatur des Expressionismus*. Výmarn: J.B. Metzler Stuttgart, 2010.

Expresionistické drama z českých zemí. Eds. Zuzana Augustová, Lenka Jungmannová, Aleš Merenus. Praha: Academia, 2020.

FIALA-FÜRST, Ingeborg. *O německy psané literatuře pražské, moravské a židovské*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2017.

KÖHLER, Gerald. Zur Raum wird hier der Schmerz, Das expressionistische Theater als Gesamtkunstwerk. In: *Gesamtkunstwerk Expressionismus: Kunst, Film, Literatur, Theater, Tanz und Architektur 1905-1925: eine Ausstellung in Zusammenarbeit mit dem Deutschen Filmmuseum, Frankfurt a.M.* Ostfildern: Hatje Cantz, 2010.

SOKEL, Walter Herbert. The Other Face of Expressionism. *Monatshefte*, č. 47, leden 1955, s. 1-10.

Max Reinhardt

STYAN, John Louis. Expressionist experiment. In *Max Reinhardt. Directors in Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. ISBN 0-521-29504-1.

Pražské německé divadlo

LUDVOVÁ, Jitka. Až k hořkému konci: Pražské německé divadlo 1845-1945. Praha: Institut umění - Divadelní ústav: Academia, 2012. s. 84. Historie. ISBN 978-80-7008-286-7, ISBN 978-80-200-2112-0.

SCHERL, Adolf. Expresionistické divadlo na pražských německých a českých scénách 1914-1925. *Divadelní revue*. 11, 2000 č. 4.

Jiné

SRBA, Bořivoj. Vynález zobrazovacího systému „Theatergraphu“. In: *Řečí světla: princip světelného divadla v inscenační tvorbě Emila Františka Buriana*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění, 2004. ISBN 80-85429-98-5.

ZUZANA, Augustová. Emil František Burian: Procitnutí jara v D 36. *Slovenské divadlo* 72, 2024. č.1; s. 58-73.

nastavil formátování: Čeština

nastavil formátování: Čeština

|